

Методичне забезпечення формування цілісності історичних знань та уявлень учнівської молоді

Основним стратегічним ресурсом консолідації нації є освіта, зокрема історична. Шкільний курс історії має найбільші потенційні можливості для розвитку особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу та сучасної європейської цивілізації; важливість збереження українських культурно-історичних традицій, шанобливого ставлення до національних святинь, української мови, історії, формування культури міжетнічних і міжконфесійних стосунків.

Загальнонаціональні історичні події, які відбувалися на території сучасної української держави та закарбувалися у пам'яті багатьох поколінь, мають стати об'єднуючим чинником нації. Адже зі спільного розуміння минулого виростає спільна проєкція майбутнього, яку можна сформулювати так: «Немає пам'яті – немає ідентичності, немає ідентичності – немає нації». Логічне продовження цієї формули – немає нації – немає держави.

Переосмислення концептуальних засад (а концепції так досі і немає) шкільної історичної освіти є найважливішою складовою докорінної модернізації українського суспільства. Саме тому історичні знання мають сприйматися учнівською молоддю не тільки як інформація для загального розвитку, а як світовий і вітчизняний історичний досвід.

Позитивний досвід переконує учнів у можливості розв'язання тих проблем, які сьогодні стоять перед Україною, адже інші народи у різні історичні періоди з подібними проблемами справилися, а українці мають не менші потенційні можливості.

А негативний досвід – це уроки історії, які потрібно знати, пам'ятати, але не повторювати, знаючи їх причини та наслідки.

Таке сприйняття історичних знань суттєво змінює мотивацію їх засвоєння учнями, поглиблює інтерес до предмета, оскільки знання набувають прикладного, діяльнісного, перспективного характеру, ґрунтуються на компетентнісному та особистісно-орієнтованому підході до навчання, сприяють формуванню громадянської самосвідомості учнівської молоді.

Саме такий підхід до навчання та його результатів пропонує Концепція «Нова українська школа» та оновлені на її основі навчальні програми з предмета.

Яким же методичним супроводом уроків історії пропонується скористатися для формування цілісності історичних знань та уявлень школярів?

В умовах викладання в загальноосвітніх навчальних закладах двох історичних курсів – всесвітньої та вітчизняної історії – їх вивчення вимагає

узгодження навчального матеріалу на основі синхронності та послідовності.

Враховується необхідність випереджувального вивчення того чи іншого періоду всевітньої історії і на основі опорних знань учнів вивчається відповідний період історії України.

Переконливим прикладом такого підходу до викладання предмета є вивчення у 7 класі у курсі всевітньої історії розділу 1 – «Перші середньовічні держави», розділу 2 – «Середньовічний світ Західної Європи», розділу 3 – «Європейське суспільство і держави у X–XVст.», а після цього на основі опорних знань вивчати відповідний період вітчизняної історії: розділ 1 – «Виникнення та становлення Русі-України», розділ 2 – «Київська держава (Русь-Україна) наприкінці X–першій половині XI ст.», розділ 3 – «Київська держава у другій половині XI–першій половині XIII ст.».

Таким чином, семикласники, уже маючи уявлення про передумови утворення середньовічних держав (Франкська імперія, Арабський халіфат) та причини їх розпаду, порівнюють відповідні процеси у відповідний історичний період в історії України, досліджують спільні закономірності та особливості, формулюють відповідні самостійні світоглядні висновки.

Такий підхід до вивчення шкільних історичних курсів у загальноосвітніх навчальних закладах області був започаткований ще у 1996 році, методичними рекомендаціями, опублікованими у журналі «Педагогічна Житомирщина». У 2007–2010 роках, в процесі переходу на 12-річний термін навчання та нові навчальні програми 2005 р. вони були видані Житомирським ОППО окремими брошурами для кожного класу під назвою «Орієнтовне синхронізоване календарно-тематичне планування викладання шкільних історичних курсів за навчальною програмою 12-річної школи».

Рекомендована тоді послідовність вивчення курсів залишається актуальною і на наступний 2018–2019 навчальний рік за обов'язкової умови – планування на основі діючих навчальних програм.

В новому навчальному році для викладання в 10 класі загальноосвітніх навчальних закладів пропонується на добровільних засадах в експериментальному порядку інтегрований курс «Історія: Україна і світ» (наказ Міністерства освіти і науки України від 24.11.2017 р. №1541 «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 11.07.2017 р. №995»), зміст якого уже сформований на засадах цілісності історичних знань та уявлень школярів. За умови його запровадження буде інформація в інструктивно-методичному листі МОН України.

Нового звучання в контексті вищезазначеної проблеми набувають вступні та підсумково-узагальнюючі уроки, на яких у першому випадку учні отримують загальне панорамне уявлення про новий історичний період, повторивши характерні особливості попереднього, а в другому випадку демонструють результати власної навчально-пізнавальної діяльності на рівні компетентностей, узагальнення та систематизації знань.

Дієвим засобом в реалізації зазначеної проблеми є **використання внутрішньокурсових, міжкурсівих та міжпредметних зв'язків.** Рекомендовані міжпредметні зв'язки є структурним елементом діючих

навчальних програм, що є орієнтиром для вчителів історії, особливо молодих фахівців. Приклад міжкурсів зв'язків наводився вище, але на формування цілісності історичних знань та уявлень школярів суттєвий вплив має ще один курс «Історія рідного краю». Курс за вибором «Історія рідного краю» дає можливість дослідити історію малої батьківщини на рівні область – район – село (місто) – окремий історичний об'єкт – історична постать, побачити їх роль і місце в контексті вітчизняної історії.

Врахування і практичне використання зазначених зв'язків дозволяє сформувати в учнів цілісне уявлення про історичну епоху, історичний період, історичний процес або явище не тільки в певній хронологічній послідовності, але й їх змістові прояви та особливості на певному рівні локалізації.

Моніторити рівень сформованості такої предметної компетентності у кращих юних істориків області та рівень використання вчителями такого центрального завдання уроків узагальнення дозволяють завдання відповідного характеру, які пропонуються учасникам III етапу Всеукраїнської учнівської олімпіади з історії на прикладі для 11 класу.

Заповніть пропуски в синхроністичній таблиці «Світ, Україна і рідний край у першій половині XIX ст.» або «Назвіть п'ять визначальних, на вашу думку, історичних подій в історії світу, України та рідного краю у першій половині XIX ст.»

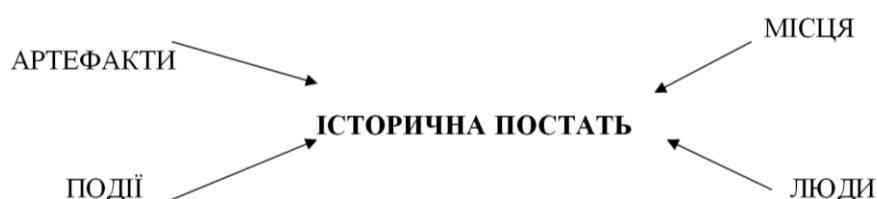
Всесвітня історія	Історія України	Історія рідного краю
-------------------	-----------------	----------------------

Із подібними завданнями узагальнюючого характеру справляється приблизно 20% учасників 8-11 класів, що свідчить про недооцінювання частиною учителів історії можливостей підсумково-узагальнюючих уроків та відповідного характеру завдань для письмової тематичної роботи.

Все зазначене базується на постійній **актуалізації опорних знань учнів**. Адже вивчати розділ 6 навчальної програми з історії України «Україна початку XX ст. перед викликами модернізації» у 9 класі неможливо без актуалізації опорних знань розділу 3 всесвітньої історії «Модернізація Європи та Америки в останній третині XIX– на початку XX ст. Пробудження Азії» та розділів 4, 5 з історії України «Українські землі у складі Російської та Австро-Угорської імперій в другій половині XIX ст.».

Актуалізація опорних знань створює передумови для організації на уроці проблемного навчання та **дослідження причинно-наслідкових зв'язків**.

Скласти цілісне уявлення про історичну постать допомагає **ментальне картографування**, яке можна уявити у вигляді простої структурної схеми:

Ментальна мапа передбачає вивчення місць, пов'язаних із життям та діяльністю особи. Зміна місця проживання, роботи, переїзди зумовлюють зміну обстановки та матеріальних і емоційних ресурсів. Частина інформаційного ресурсу стає неактуальною і на новому місці потрібно набувати нового досвіду.

Структурна частина «**Місця**» на мапі особистості містить пункти, де людина тривалий час мешкала, працювала, навчалася.

В частині «**Артифакти**» зазначаються фактори, які впливали на натхнення особистості, її емоційне піднесення та творчість. Це можуть бути твори мистецтва, які впливали на формування особистості; предмети власної творчості, які зберігають інформацію про творця; одяг, який носила людина в певні періоди життя; інші пам'ятні предмети, пов'язані з конкретними подіями у житті історичної постаті.

В частині «**Події**» досліджуються події, які впливали на фізичне чи духовне життя особистості, а в частині «**Люди**» – її оточення, окремі соціальні, наукові, політичні групи – родина, сусіди, соратники і т. і.

Ментальне картографування передбачає використання пошуково-дослідницьких методів навчання історії, вихід учнів за межі підручника, залучення додаткових джерел інформації. Воно сприяє розумінню учнями витоків формування та розвитку особистості, факторів впливу на еволюцію її політичних поглядів (Симон Петлюра), на становлення її моральних пріоритетів і цінностей (Андрей Шептицький).

За допомогою ментального картографування учні вчать бачити **взаємозв'язки і взаємовпливи історії суспільної та історії персоніфікованої.**

Схема дослідження, характеристики та оцінювання діяльності історичної постаті з використанням ментального картографування як методичного прийому пропонується у статті Д. Десятова в журналі «Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання» №11 за 2013 рік, с. 10–12.

Традиційним і випробуваним практикою викладання предмета засобом формування цілісності історичних знань та уявлень учнівської молоді є **використання** в процесі викладання предмета **різної форми таблиць (хронологічних, порівняльних, синхроністичних, узагальнюючих) та структурно-логічних схем**, тим більше, що вони не тільки сприяють цілісному уявленню школярів про історичні процеси, а допомагають їм побачити як їх послідовність, так і суперечливість, зрозуміти і узгодити причини і наслідки, в результаті підійти до логічного висновку відповідно до вимог навчальної програми щодо результатів навчально-пізнавальної діяльності.

У 7 класі за допомогою узагальнюючої таблиці оптимізується вивчення розділів 1, 2, 3 з історії України. Семикласники досліджують процес виникнення, розвитку та політичної роздробленості Київської

держави у IX – XIII ст., завершуючи дослідження самостійним висновком про історичне значення держави, про причини та наслідки її розпаду.

Київські князі	Роки князювання	Внутрішня політика	Зовнішня політика	Наслідки князювання
----------------	-----------------	--------------------	-------------------	---------------------

У 8 класі до уроків узагальнення і тематичної письмової роботи з розділу 3 – «Національно- визвольна війна українського народу середини XVII ст.», розділу 4 – «Козацька Україна наприкінці 50-х років XVII – на початку XVII ст.», розділ 5 – «Українські землі у 20 – 30-х роках XVIII ст.», учні підводяться за допомогою запропонованої учителем таблиці або ж сформованої разом з учнями на основі передбачених навчальною програмою результатів навчально-пізнавальної діяльності з даних розділів.

У 9 класі досліджується за допомогою синхроністично-порівняльної таблиці суперечливість процесів становлення парламентської демократії в Європі та США при вивченні розділу 2 всесвітньої історії – « Європа та Америка в добу революцій і національного об'єднання (1815–1870 рр.)».

У 10 класі таблиця допомагає систематизувати знання і уявлення учнів з історії України при вивченні теми 3 - «Початок Української революції (1917-квітень 1918 р.) та теми 4 – «Боротьба за Українську державність (квітень 1918 – 1921 р.)». Вона ж може складовою частиною практичного заняття «Здобутки і прорахунки УЦР у державотворчому процесі».

Цілісність історичних знань та уявлень учнівської молоді формується через **використання висхідних і горизонтальних історичних зрізів.**

Висхідні історичні зрізи рекомендується використовувати в 10-11 класах, які вже володіють історичними знаннями і компетентностями в межах навчальної програми і можуть підготувати проект, який стосується наскрізних процесів розвитку суспільства від найдавніших часів до сучасності, дослідити їх еволюцію в історичному вимірі.

Горизонтальні історичні зрізи дозволяють учням досягнути історичні події і процеси, які відбувалися в світі, Україні і в рідному краї в певний історичний період (в межах одного року, десятиліття, половини чи цілого століття і т.і.).

Такий методичний прийом може використовуватися на уроках узагальнення і систематизації знань в 6–11 класах після того, як відповідний історичний період опанований учнями, і може виконуватися безпосередньо на уроці або пропонуватися як домашня самостійна робота у вигляді міні-проекту. Такі завдання спрямовані на розвиток і використання хронологічної та просторової складової історичної компетентності восьмикласників.

Наприклад: «Світ, Україна і наш край у середині XVII ст.»

1640, 1648, 1649, 1658

1648, 1654, 1657, 1649, 1656

Світ

Україна

Наш край

Завдання. Узгодити запропоновані нижче події із зазначеними вище датами і розмістити їх за регіональною ознакою.

1. Перехід Юрія Немирича на бік Богдана Хмельницького.
2. Початок Англійської революції.
3. Початок національно-визвольної війни українського народу.
4. Українсько-московський договір.
5. Завершення тридцятилітньої війни.
6. Перебування Богдана Хмельницького у Павлоччі.
7. Віленське перемир'я.
8. Смерть Олівера Кромвеля.
9. Смерть Богдана Хмельницького.

Подібні завдання розширюють горизонти цілісного бачення і сприйняття учнями конкретного історичного періоду та спонукають до самостійних узагальнюючих суджень та висновків. Запропонований перелік подій може носити візуальний характер в залежності від технічного оснащення уроків історії та творчості учителя.

Прикладним аспектом шкільної історичної освіти, який потребує цілісності історичних знань школярів та відповідного рівня історичної компетентності, є **пошук та використання історичних аналогій**.

Застосовується цей методичний прийом переважно під час вивчення сучасної історії. Адже, вивчаючи в 11 класі тему «Анексія та тимчасова окупація Криму Російською Федерацією. Агресія Росії проти України», не можна не скористатися опорними знаннями учнів про агресивну зовнішню політику нацистської Німеччини напередодні Другої світової війни, анексію Австрії, елементи гібридної війни по відношенню до Чехословаччини, Польщі, політику «умиротворення» агресора, яку пропонують сьогодні окремі європейські держави, переслідуючи економічний інтерес і забуваючи про уроки порівняно недавньої історії.

Обговорюючи особливості проголошення фейкових «ДНР», «ЛНР», одинадцятикласники звертаються до подій Української революції, війн більшовицької Росії проти УНР, яку також більшовицька пропаганда називала «громадянською», утворення Донецько-Криворізької псевдореспубліки, маніпулювання термінологією з імперського минулого.

Враховуючи доступність для старшокласників різних джерел інформації, шкільна історична освіта в сучасних умовах покликана на основі цілісності історичних знань та уявлень допомогти учнівській молоді зрозуміти їх актуальність, розпізнавати фейкові вкидання в інформаційний простір, бачити і розуміти роль причинно-наслідкових зв'язків історії та їх вплив на формування перспективного мислення, державницької психології та громадянської активності, убезпечити від спроб маніпулювання.

Запропоновані рекомендації не вичерпують весь методичний арсенал, який можна використати у викладанні шкільних історичних курсів для усвідомленого, вмотивованого засвоєння учнями історичних знань, формування відповідних компетентностей, сприяти громадянському

становленню, а спонукають вчителів до обміну власним досвідом на сторінках фахових видань.

Список використаних джерел та літератури

1. Історія України. Всесвітня історія. 5–9 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів, затверджена наказом МОН України від 07.06.2017 № 804.

2. Історія України. Всесвітня історія. 10–11 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів, затверджена наказом МОН України від 14.07.2016 № 826.

3. Десятов Д. Використання ментального картографування як методичного прийому вивчення життєдіяльності історичної особи на уроках історії. //Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2013. - №11

4. Колесник І. Ментальне картографування та професія історика: між раціональним та уявленим. Режим доступу: www.histori.org.ua.